

Environmentální téma v dějinách české a slovenské filosofie doby tzv. reálného socialismu

Environmental Theme in the History of Czech and Slovak Philosophy during the Period of So-called Real Socialism

Petr Jemelka

Abstrakt

Zkoumání dějin environmentálně filosofického myšlení v kontextech vývoje společenských poměrů u nás (na rozdíl od zahraničí) dosud stálo poněkud stranou pozornosti. Přitom se jedná o problematiku bytostně filosofickou (řešící vztah člověka a světa), navíc nabývající na naléhavosti v kontextech globální krize prostředí. Text chce přispět k obhajobě názoru, že původní a autentická filosofická tvorba byla a zůstává velmi významnou součástí naší duchovní kultury. Zabývat se dějinami domácího filosofického myšlení má smysl a v konkrétních podobách to může i dnes nabízet pozoruhodné inspirace. Následující retrospektiva usiluje o doplnění obrazu dějin našeho myšlení (filosofie i vědy) o dosud neodhalené detaily a souvislosti a hledá i odpověď na otázku po původnosti myšlení našich autorů. Především jde o konkretizaci historiografického pohledu na některé ne zcela uspokojivě podchycené etapy dějin naší (české i slovenské) filosofie. Z tohoto důvodu se zaměříme na stručnou kritickou reflexi oné dominující (tedy marxistické) filosofie, zatímco podoby myšlení neoficiálního (underground, samizdat) ponecháváme stranou. Za jeden z pozoruhodných zjištěných aspektů můžeme např. považovat převahu slovenských autorů v první polovině normalizačního období (problematika VTR), kterou teprve následně doplnilo úsilí o systematictější obecně filosofický pohled autorů českých (zejm. R. Kolářský a J. Šmajs). Studie nakonec dospívá v hodnocení etapy „reálného socialismu“ (resp. období normalizace) k závěru, že nelze vystačit se zjednodušenou představou o naprostém oficiálním zamlčování environmentálních otázek a popírání reálných problémů a krizových projevů.

Klíčová slova

Ekologie – reálný socialismus – normalizace – česká a slovenská filosofie – vědeckotechnická revoluce – prostředí

Abstract

Researching the history of environmental philosophical thinking in the context of the development of social conditions in our country (as opposed to abroad) has so far been rather neglected. At the same time, it is an essentially philosophical issue (resolving the relationship between man and the world), which is also gaining urgency in the context of the global environmental crisis. The text defends the opinion that original and authentic philosophical work was and remains a very important part of our spiritual culture. Researching the history of domestic philosophical thought makes sense, and in concrete forms it can offer remarkable inspiration even today. The following retrospective seeks to supplement the image of the history of our thinking (philosophy and science) with details and connections not yet revealed. It also seeks an answer to the question of the originality of our authors' thinking. Above all, it is a concretization of the historiographical view of some not quite satisfactorily captured stages of the history of our (Czech and Slovak) philosophy. Therefore, we will focus on a brief critical reflection of that dominant (Marxist) philosophy, while we leave the forms of thought of the unofficial (underground, samizdat) aside. As one of the remarkable aspects found, for example, we can consider the predominance of Slovak authors in the first half of the normalisation period (problems of the scientific and technological revolution). This was only subsequently complemented by efforts for a more systematic, generally philosophical view by Czech authors (especially R. Kolářský and J. Šmajš). In the assessment of the stage of "real socialism" (or the period of normalization), we conclude that a simplified idea of complete official silence on environmental issues and denial of real problems and crisis manifestations cannot suffice.

Keywords

Ecology – real socialism – normalization – Czech and Slovak philosophy – scientific and technological revolution – environment

Úvodem

Environmentální téma tvoří standardní součást zahraniční historiografie filosofického a etického myšlení, u nás však donedávna stálo poněkud stranou pozornosti.¹ Přitom je však konkrétním doplněním stávající reflexe dějin filosofie o nové aspekty (např. konkretizace otázky přínosu a originality myšlení domácích autorů) a nabízí i pozoruhodné rozšíření vnímání dobových kontextů.

Chceme-li se zde zabývat otázkou místa daného tématu v dějinách naší filosofie, pak můžeme vyjít z několika obecněji platných tezí.

a) Environmentální úhel pohledu je relativně nejmladší podobou reflexe přírody ve filosofických disciplínách. Po tradičním pohledu estetickém a gno-seologickém² vzniká (z podnětů rozvíjejícího se celostního pohledu ekologického)³ axiologicky podložená nová podoba filosofického a etického myšlení.

b) V přístupu k dobovým pramenům je třeba odmítnout přílišný interpretační optimismus. Vždy je třeba texty a autorovu motivaci zkoumat v celkovém dobovém hodnotovém kontextu, abychom se nedopouštěli (byť v dobrém úmyslu) nemístných dezinterpretací.⁴

c) Uvedené téma ve filosofii nemá příliš dlouhou tradici, souvisí se zmíněným rozvojem v jiných oblastech teoretického myšlení a také s prohlubujícími se reálnými problémy.⁵

1 V našem pohledu budeme vycházet i z výsledků dosavadního zkoumání, které shrnuje monografie JEMELKA, P. *Reflexe environmentální problematiky v dějinách české a slovenské filosofie*. Praha: Filosofia 2016.

2 Ten společně s vědeckou podobou teoretického uchopení směřuje následně i do sféry aplikační (technologické).

3 Indicií z oblasti praxe může být i jistý obecný model vývoje motivace k ochraně přírody – od utilitaristického chránění zvěře či území ve středověku či ochrany přírodních zdrojů v době průmyslové revoluce přes estetickou motivaci romantismu k zájmu vědeckému. Současně je důležitý i kontext reakcí na krizové či katastrofické situace. Příkladem z naší novější historie může být výrazný nárůst počtu chráněných území se vznikem Československé republiky.

4 Interpretovat např. Komenského jako „ekologického“ myslitele je z hlediska doby i jeho vlastní filosoficko-teologické zaměřenosti nemístné.

5 Již Masaryk či Kampelík reagovali na narůstající problémy krajiny a stav lesů – ostatně krize našich lesů byla podnětem k pokusu o řešení dokonce již pro Marii Terezii.

d) V počátečním období téma (u nás i v zahraničí) reprezentovali ojedinělí autoři, výjimeční právě tímto „menšinovým“ (a často společností obtížně akceptovatelným) zájmem.⁶

e) Naopak v nedaleké minulosti zaznamenalo téma (u nás od 90. let minulého století) takovou míru pozornosti, že lze hovořit až o jisté inflaci a módnosti. K environmentálním otázkám se tak vyjadřovali (mnohdy jednorázově) i autoři, kteří jinak řešili zcela jinou filosofickou problematiku.

Pohled na situaci v poválečném období

Vzhledem k uvedeným obecným charakteristikám se nyní zaměříme na vývoj po druhé světové válce (do r. 1989), tedy na období tzv. socialismu u nás. Tato etapa z hlediska filosofické historiografie dosud není zcela uspokojivě zpracována, neboť dosavadní pohled na tuto část dějin naší filosofie trpí (až na některé výjimky) určitým schematismem a zjednodušením. Reflexe environmentálního tématu tak může konkrétností přispět k překonání tohoto stavu.

Neměli bychom se spokojit s přístupem, který naši filosofii této doby (tedy filosofii českou a slovenskou) interpretuje jako šedý nediferencovaný monolit marxistické ideologie. Minimálně bychom měli být vždy schopni v kritické reflexi mezi filosofií a ideologií rozlišovat. I v rámci marxistické varianty filosofie můžeme odhalit tematickou diferentnost, určité vývojové posuny v obsahu a formě i kvalitativní rozdíly v díle jednotlivých autorů. Poznamenejme ještě, že se zde z tohoto důvodu zaměříme na stručnou kritickou reflexi oné dominující (tedy marxistické) filosofie, zatímco podoby myšlení neoficiálního (underground, samizdat) ponecháme stranou.

6 Na počátku obvykle nalezneme téma ochrany zvířat (viz spory o vivisekci – u nás P. Moudrá). Je také zajímavá (a logická) spojitost tématu environmentálního s obecnějším emancipačním motivem (např. práva a osvobození žen – A. Pammrová. K tomu viz JASTRZEMBSKÁ, Z. – PICOVÁ, D. – ZOUHAR, J. *Jen mít dosti sil...*).

„Budovatelská etapa“ 50. let

Vzhledem k celkové politické situaci a k začlenění naší země do mocenské sféry Sovětského svazu můžeme připomenout, že nastoupená podoba obnovy válkou rozvráceného hospodářství nabyla podoby tzv. socialistické industrializace. Ta představovala přístup k přírodě především jako k surovinovému zdroji – se všemi negativními kroky, které poznamenaly na dlouhou dobu stav naší přírody a krajiny i strukturu našeho průmyslu a celé ekonomiky.

Evidentní konflikt rezortních zájmů je zřejmý z jistého paradoxu tohoto období. Je to totiž doba, kdy se současně s rozvojem těžkého a těžebního průmyslu a zemědělské kolektivizace podařilo realizovat i některé důležité kroky v ochraně přírody. Některé z nich byly zamýšleny již v době první republiky, jejich uskutečnění však zmařilo období Protektorátu. Teprve po válce tak byly založeny naše první národní parky.⁷ A také bylo završeno již od dob předválečných trvajícím úsilím o ucelené legislativní zastřešení státní ochrany přírody (zákon č. 40/1956 Sb.).⁸ O desetiletí později je ovšem kriticky konstatováno, že v padesátých letech se celá naše státní ochrana přírody zaměřovala spíše památkově konzervátorsky. Rozdělení rezortních kompetencí však nutně potřebovalo další legislativní konkretizaci. Do roku 1962 tak bylo vydáno 180 právních předpisů s vazbou na problematiku přírodních zdrojů.⁹

Ideologickou základnou přístupu k přírodě a krajině se i u nás stal v padesátých letech tzv. stalinský plán přetvoření přírody. Ten byl „na první pohled megalomanský, ovšem znamenal především radikální přístup přetváření přírody v životní prostředí“.¹⁰ Projekt vznikl na konci 40. let a skončil spolu s koncem stalinismu a Lysenkova vlivu na sovětskou vědu i praxi. U nás je

7 Tento směr pokračoval i v dalším období. V roce 1970 vznikl globální program UNESCO MAB (Člověk a biosféra) a Československo se na něm od počátku aktivně podílelo. Jedním z konkrétních výstupů je zapojení některých našich chráněných území do celosvětové sítě tzv. biosférických rezervací. V nich jsou dlouhodobě zkoumány různé typy interakcí lidské činnosti s krajinou a biotou.

8 VESELÝ, J. (ed.). *Ochrana československé přírody a krajiny...*, s. 53.

9 Viz ČEŘOVSKÝ, J. *Vznik, vývoj a současný stav...*, s. 93.

10 OLŠÁKOVÁ, D. – JANÁČ, J. *Kult jednoty...* Obdobné plány vznikaly již i dříve – viz předválečné úsilí USA o řešení erozní krize nebo projekt Atlantropa (s. 11). Nalezneme je i jako téma ve sci-fi (Verne, Astor, v padesátých letech Lem – se zajímavým průmětem do filosofické práce A. Siráckeho).

jeho realizace spojena především s velkými stavbami socialismu (zejm. velká vodní díla)¹¹ a s kolektivizací v zemědělství.

Hovoříme-li o paradoxech, pak v této souvislosti můžeme poukázat i na pozoruhodný rozdíl v přístupu (a tedy i v užívané terminologii). Jak již bylo řečeno, původní plán měl za cíl přetváření přírody Sovětského svazu v *životní prostředí*. Mělo jít o celkovou *harmonizaci a kultivaci přírody* na vědeckotechnologickém základě.¹² U nás se ovšem setkáváme s výrazně ofenzivní formulací – *podmanění a zkrocení přírody*. Znamená to, že *holistická* kultivační proměna celku přírody původního projektu u nás byla změněna v ryze antropocentricky orientovaný program dosažení lidského komfortu cestou maximalizace využití přírodních zdrojů. Konkrétní podobou mělo být dosažení a předstížení Západu v oblasti konzumu.¹³

Představa o neomezenosti možností lidského přetváření přírody ovšem nevznikla jen jako jakási dobová dogmatická perverze v rámci marxistické doktríny. Lze ji totiž považovat za radikální formulaci axiologické pozice, která je zcela typická pro klasickou kulturologii. Podle ní příroda nabývá hodnoty jedině v případě, že je přetvořena (kultivována) člověkem. Ona často zesměšňovaná marxistická představa o „poroučení větru, dešti“¹⁴ je tak vyjádřením oné poměrně obvyklé pozice, která bývá kriticky nazývána „panským vztahem“ k přírodě. V marxistickém ideologickém zpracování šlo o systematickou realizaci maximalisticky vypjaté představy o přestavbě vztahů uvnitř celé reality – společenské i přírodní. Právě takto komplexně byla utvářena vize otevírající se zcela nové historické epochy komunismu, která měla být

11 Některé projekty tohoto makroměřítko ovšem vznikaly i v následné době (Mušovská jezera, Gabčíkovo) a další podobný projekt je dodnes diskutován – o kanálu Dunaj – Odra – Labe se uvažovalo již ve středověku, intenzivně pak od 30. let 20. století. Viz: <http://www.d-o-l.cz/index.php/cs/domu/historie>.

12 Zde dodejme, že právě dobově aktuální podoba sovětské vědy podporovala představu o neomezenosti možností lidských zásahů do přírody. Tzv. mičurinská biologie (zosobněná Lysenkem) odmítala mendelovskou genetiku a vytvářela tak mylnou představu o možnostech manipulace s biologickým materiálem „tvořivým“ způsobem, který umožní uskutečnit jakoukoli představu o „vylepšení“ potenciálu živých bytostí.

13 OLŠÁKOVÁ, D. – JANÁČ, J. *Kult jednoty...*, s. 240.

14 Pro úplnost dodejme, že jde o část textu *Písničky mladých budovatelů* (1955, hudba A. Palouček, text V. Čtvrtek).

uskutečněním úplné lidské emancipace. Představa o oprávněnosti obrovského komplexního rozměru přetváření přírody tak byla pro uvedené období zcela typická a byla součástí ideologických výzev k aktivní účasti (např. stavby mládeže).

V této souvislosti je zajímavé, že se takto pojatá otázka lidského poměru ke světu přírody nepromítla do filosofické tvorby našich autorů. Na počátku budovatelského období (po únoru 1948) ovšem marxistická filosofie u nás nejprve postupně získávala pozice. Nad původní tvorbou proto převládalo vydávání osvětových pomůcek, překladů děl klasiků marxismu-leninismu a prací sovětských autorů.¹⁵ Důraz byl kladen na tzv. aplikaci, ne na tvořivé rozvíjení marxisticko-leninské filosofie. V atmosféře odmítání všeho mimo oficiální (a navíc Stalinem zvlgarizovanou)¹⁶ variantu doktríny, nekritického přejímání sovětských vzorů i zdrojů a právě i v kontextu onoho našeho zmíněného hodnotového posunu v přístupu k přírodě environmentální téma naší filosofii víceméně není reflektováno.¹⁷ Přesto však nalezneme výjimku – v rámci marxistické filosofické doktríny se nad otázkou vztahu k přírodě zamýšlel v prvních svých pracích slovenský filosof A. Sirácky. Přiblížme si stručně některé aspekty jeho pohledu, k němuž se následně již autor ovšem nevracel a řešil (jako oficiální reprezentant marxistické filosofie) jiná témata.

Siráckeho filosofickou prvotinou byla *Umierajúca civilizácia*.¹⁸ Podle Siráckeho civilizace (kapitalismus) vyčerpala svůj progresivní dějinný emancipační potenciál a nyní se ocitla ve fatální celosvětové krizi. Nejdrastičtějším projevem této krize se staly obě světové války. Tento krizový stav ještě nějakou dobu potrvá, aby byl následně (pravděpodobně po další celosvětové válečné katastrofě) vystřídán beztrždní společností. Toto základní rozvržení Siráckeho úvah se hlásí k historickému materialismu.

Lidstvo podle Siráckeho zažívá poslední fázi kapitalistické společensko-ekonomické formace, která již vyčerpala své vývojové možnosti a původní

15 Např. *Filosofický zborník Slovenskej akadémie vied a umení* ve svém VI. ročníku (1951) přinesl až na jeden text (L. Szantó) pouze překlady sovětských prací.

16 Viz STALIN, J. V. *O dialektickém...* Celá publikace má 42 stran.

17 Ostatně pohlédneme-li na stránky *Filosofického časopisu* (který vychází od roku 1953), ani samotné přírodní vědy zde dlouho nebyly nosným tématem. Jako první text tak můžeme identifikovat historiograficky zaměřený článek až z roku 1955 – TEICH, M. Příspěvek k poznání... Do konce padesátých let ve *Filosofickém časopise* najdeme pouhých pět původních textů našich autorů, které se nějakým způsobem dotýkají přírodních věd.

18 Viz SIRÁCKY, A. *Umierajúca civilizácia...*

pokrokový potenciál. Ona proměna v beztřídní společnost nemá jasný časový horizont a potrvá ještě staletí.¹⁹ V závěrečné kapitole pak Sirácky nastiňuje vizi budoucnosti, která se má výrazně dotýkat i proměny vztahu lidstva k přírodě.

Světový socialismus (nikoli komunismus!) bude érou, kdy celá příroda bude sloužit člověku.²⁰ Jedině takto bude uskutečněno důsledné osvobození člověka – v tomto případě od přírodní závislosti. Zde již Sirácky píše utopii, když předpokládá vyřešení

celej problematiky našej země (arktické kraje, púšte, oceány, zmena podnebia, zúrodnenie pustých oblastí, podzemné bohatstvo atd.).²¹

Sirácky také značně naivně předpokládá bezproblémové budoucí využití obrovského energetického potenciálu planety. Zde se dopouští i úvahy elementárně nesmyslné: „[...] polární ľad – roztopený – by sa používal v obrovských hydrocentrálach [...].“²² Neméně utopické jsou i Siráckeho jen stručně naznačené úvahy o evolučním potenciálu samotného člověka (zejména co do možností budoucího zdokonalování mozku).²³ A konečně – i když Sirácky varuje před nebezpečím technokracie,²⁴ techniku a vědu chápe jako prostředky lidského osvobození a rozvoje – až k dimenzi kosmické expanze budoucího lidstva.

Obraťme pozornost k dalšímu Siráckeho textu, který je již zcela cíleně zaměřen právě na námi zkoumané téma. Jde o práci z roku 1951 *Prírodné a spoločenské prostredie*.²⁵ Text začíná kritikou nemarxistických autorů (Malтус, Sorokin, Pareto a Weber) a spolu s odmítnutím mendelovské genetiky se hlásí k lysenkismu a ke zmíněnému stalinskému projektu přetváření přírody. Další část práce je nazvána „Kritika prostředí“. Přirozená podoba vztahů

19 Zde se již autor od oficiální podoby doktríny odchyluje.

20 SIRÁCKY, A. *Umierajúca civilizácia...*, s. 119.

21 *Tamtéž*, s. 121.

22 *Tamtéž*, s. 128. Tento motiv nalezneme i v klasické Lemově sci-fi *Astronauti* z roku 1951.

23 *Tamtéž*, s. 131.

24 Toto nebezpečí podle něj reálně hrozí jen v rámci původních (kapitalistických) společenských poměrů. K této otázce (včetně problematiky odcizení a lidské pozice v industriální společnosti) se Sirácky vrátil ve své pozdější studii o díle H. Marcuseho. Viz SIRÁCKY, A. Herbert Marcuse a problémy...

25 SIRÁCKY, A. *Prírodné a spoločenské prostredie...*

v přírodě totiž podle Siráckeho není optimální:

Takéto přírodné prostredie, v ktorom žijú tvory s prirodzenými nástrojmi, neposkytuje veľké možnosti životné: tie možnosti sú malé, rýchlo sa vyčerpávajú [...].²⁶

Na fungování prostředí Siráckeho zajímá jen aspekt kvantitativní – možnost neomezeného rozmnožování organismů. To příroda ve své původní funkční podobě neumožňuje. Proto musí být podle Siráckeho uměle optimalizována technologickými zásahy.²⁷ Přetváření přírody je jednoznačně správné. Nesmí ovšem jít o živelný proces, ale o plánovité zásahy. Pokrokový trend vývoje se vyznačuje i snižováním závislosti na přírodě:

[...] čím sme vo vyspelejšej ekonomicko-spoločenskej formácii, tým sa úloha prírodných faktorov zmenšuje.²⁸

Sama příroda tedy není autentickou hodnotou, ale pouze surovinovou bází lidské seberealizace. Sirácky tu ovšem poněkud nelogicky píše, že kapitalismus jen egoisticky vyčerpává přírodu.²⁹

Dobývání a přetváření přírody je tak chápáno jako úkol a cíl lidského snažení. Podle Siráckeho jde o nastolení vyšší kvality vztahu mezi člověkem a přírodou, což je ovšem možné pouze v socialismu (o komunismu se práce opět nezmiňuje). Socialismus tak uskuteční pravou vládu nad přírodou. Při naplňování tohoto cíle má svoje významné místo nová socialistická věda, která

[...] dokázala, že sa možu meniť nielen všetky vlastnosti (získané aj dedičné), ale že sa menia aj životné organizmy, druhy a formy.³⁰

Lysenko a Mičurin jsou pro Siráckeho průkopníky tohoto fundamentálního přetváření světa:

Ludským zásahom možno donútiť každú formu živočicha alebo rásťliny meniť sa

26 *Tamtéž*, s. 17.

27 Proto zde např. Sirácky uvádí, že hrozba přelidnění je pouze umělým buržoazním ideologickým zastrašovacím manévrem – *tamtéž*, s. 32.

28 *Tamtéž*, s. 25.

29 *Tamtéž*, s. 75.

30 *Tamtéž*, s. 40.

rýchlejší a pritom smerom, ktorý je pre človeka žiadúci. [...] Človek môže a musí vytvárať nové formy rastlín a živočíchov a to lepšie než príroda.³¹

Uvedené myšlenky lze z našeho dnešního úhlu pohledu velmi snadno odmítat jako projevy nepoučeného totalitarismu, dotýkajícího se nejen života lidí, ale i přírody. Širáckeho představy o všestranné budoucí přestavbě přírody tak lze považovat za dobově zcela typickou součást úsilí o rozvoj socialismu. Rané stadium této realizace (spolu s vypjatou ideologickou angažovaností) tomuto autorovi v dané době neumožnily vnímat i problematické stránky lidské exploatace přírodních zdrojů. Podobné dobové texty lze kritizovat také za evidentní chyby a logické lapy, celkový realizační optimismus však byl plodem své doby.

Proměny marxistické filosofie v 60. letech

Šedesátá léta minulého století lze považovat za období jakési úlevy, postupného změknutí tuhého dogmatismu a za dobu nadějných reforem.³² Jistě je tento přístup v mnohém ohledu oprávněný. Tuto dobu charakterizuje také ve filosofii rozvinutí vnitřního marxistického diskursu i otevírání se vnějším, nemarxistickým, podnětům (např. dialog s křesťanstvím, zájem o existencialismus).

Konkrétní podobou těchto snah bylo rozvíjení dvou markantních tematických linií filosofie. První byla linie scientistická (otázky metodologie vědy, kritický rozchod s dogmatickým pojetím vědy ve stalinském období, rozpracování kategoriálního aparátu materialistické dialektiky) s cílem budování vědecky podloženého světového názoru. Druhou oblastí byla materialistická podoba filosofické antropologie, vycházející inspiračně mj. z raného Marxe i z motivů existencialistických. Řešena tak byla problematika postavení člověka v moderní civilizaci (viz např. kategorie odcizení a autentičnosti lidské existence). Tato druhá linie byla v dané době rozvíjena nejintenzivněji. To je i důvodem, proč filosofie ještě nezahrnovala reflexi environmentální problematiky.

31 *Tamtéž*, s. 74.

32 K tomu viz např. FILOVÁ, E. Reformné procesy... Ucelené knižní zpracování tohoto období nabízí ZOUHAR, J. *Česká filosofie v šedesátých letech...*

Toto téma nebylo dosud pro naši filosofii aktuální.³³ Lze to doložit s pomocí odkazů na řadu publikací, které pocházejí z tohoto období. Jsou věnovány problematice filosofické reflexe vědeckotechnického rozvoje. Řada z nich má ideologicky konfrontační ráz.³⁴ Jejich společným rysem je především jistá „antropologická konstanta“. Znamená to, že ústředním předmětem jejich zájmu je problém lidského postavení (autenticity, svobody, odcizenosti) v moderní civilizaci.³⁵ A pokud se u některých našich autorů úvaha o možných environmentálních hrozbách objevuje, pak je především zdrojem další roviny ideologického sporu: jde o problém a riziko univerzální, nebo se jedná o projev krize kapitalismu? Zde je zajímavý přístup J. Netopilíka.³⁶ Jeho text je výjimečný tím, že připouští existenci problémů životního prostředí i v socialismu. Proti obavám a pesimismu západních autorů pak staví optimistickou vizi technologického překonání těchto problémů.³⁷

Neměli bychom však naši filosofii dané doby jednoduše vinit z ignorantství.³⁸ Ani v jiných teoretických oborech nebyl v této době environmentální problém intenzivněji reflektován. Jistou souhrnnou představu o dobové teoretické situaci může nabídnout pozoruhodný materiál, představující transverzálně určité sebehodnocení řady přírodních, technických a medicínských vědních oborů v kontextech vědeckotechnické revoluce.³⁹ Reprezentantům

33 Ostatně ani pro onu inspirující filosofii existenciální nejsou otázky vztahu člověka a přírody relevantní (viz již samo vymezení klíčové kategorie této filosofie).

34 Jeho nejobvyklejší podobou je spor o to, zda mají či nemají oba koexistující společenské systémy shodné některé podstatné rysy, zda lze k popisu přítomnosti užít jednotící pojem „industriální“, „konzumní“ (později i „postindustriální“) společnost.

35 Zde vyniká schopnost vnímat prostředí (přírodu i historické památky) jako důležitý aspekt plnohodnotné lidské existence I. Hrušovský. Přes výjimečnost tohoto jeho přístupu ovšem ani zde nejde o rozchod s onou zmíněnou „antropologickou konstantou“ orientace pohledu na realitu.

36 Viz NETOPILÍK, J. *O protitechnických tendencích...*

37 Pro zajímavost uvedme, že podobnou dichotomii katastrofického pesimismu v západní tvorbě a optimistických vizí budoucnosti u autorů východního bloku nalezneme v hodnocení science-fiction u J. Popelové – viz POPELOVÁ, J. *Etika...*, s. 225–227.

38 Ostatně – za určitý počáteční impuls rozvoje environmentální filosofie a etiky je považován text o kořenech ekologické krize, který L. White jr. publikoval v *Science* až v roce 1967.

39 BOLINA, J. (ed.). *Jak mění objevy přírodních věd podmínky...* Jde o záznam setkání mezioborového týmu pro výzkum vědeckotechnické revoluce s reprezentanty naší vědy. Vedoucím tohoto týmu byl R. Richta; ve svém příspěvku upozornil na nutnost ne pouze kompenzovat negativní dopady technologického rozvoje, ale zahájit cestu komplexní tvorby životního prostředí – viz s. 11.

našich vědních oborů⁴⁰ byla na uspořádaném semináři položena sada otázek, které se zaměřovaly na předpokládané důsledky rozvoje jednotlivých věd (od metodologických proměn přes otázku rozvoje vzdělanosti, hodnotové změny vyvolané pokrokem lidského vědění i ekonomické aspekty výzkumu). Jedna z otázek se přímo týkala životního prostředí:

Zasáhnou objevy Vašeho oboru podstatným způsobem životní prostředí moderní civilizace a zvláště jeho zdravotní a psychické parametry?⁴¹

Někteří z reprezentantů výzkumu zde sice vesměs okrajově zmiňují i tento aspekt svého oboru (např. polutanty v prostředí, riziko populační exploze či epidemické hrozby, budoucí možnosti energetiky, komplexnost přístupu), mnozí se však k této otázce nevyjádřili.

Normalizace a - rozvíjející se diskurs!

Nepochybně velmi překvapivé může být zjištění, že v následném období (tzv. normalizace) se stal poměrně výrazným tématem obrat k environmentální problematice. Je to nesporně zajímavé, neboť normalizace bývá interpretována jako jistá obdoba problematických let padesátých. Přesto se právě zde (v atmosféře celkového systematického anulování předchozích reformních snah) začalo rozvíjet myšlení, které se s odstupem času ukazuje jako navýsost potřebné a aktuální. Jedná se nesporně o autentické téma s výraznou možností přesahu ideologických mezí, které jinak nesmazatelně poznamenaly filosofický vývoj v této době.

Normalizační proces zasáhl všechny stránky společenského života. Po okupaci naší země vojsky Varšavské smlouvy skončily snahy o reformování systému socialismu směrem k otevřené společnosti. Veškeré reformní pokusy byly následně také podrobeny tvrdé ideologické kritice, která operovala s vágním pojmem *revizionismus*. Nešlo již o teoretický diskurs či polemiku, ale o skutečný politický boj s *revizionismem a pravicovým oportunismem*. Tento boj byl spojen s konkrétními dopady na profesní i privátní životy zúčastněných. Fi-

40 Materiál bohužel nenabízí všechny příspěvky této diskuse.

41 BOLINA, J. (ed.). *Jak mění objevy přírodních věd podmínky...*, s. 3. Z formulace otázky je opět zřejmé ono antropocentrické zaměření přístupu.

losofická práce se opět zideologizovala – s tím rozdílem, že zásadním „kanonickým“ materiálem již nebyly jen texty klasiků marxismu-leninismu,⁴² ale zejména text *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ*.

Postupný vnitřní vývoj v rámci oněch dvaceti let tzv. normalizace směřoval i přes tento nátlak opět k diferenciaci – mezi specializovanou teorií (filosofií) a ideologií. V oblasti filosofie mimo to můžeme vysledovat další vnitřní třibení v podobě rozvoje těch témat a aktivit, které se i v rámci normalizační společenské atmosféry dokázaly prosazovat na solidní úrovni. Šlo např. o edice překladů odborné filosofické literatury. Vycházely ovšem i původní práce našich autorů, zaměřující se na problematiku axiologickou, estetickou, na kulturologii, logiku a metodologii věd. Přes velmi problematickou společenskou situaci tak byla i původní filosofická tvorba postupně značně hojně zastoupena – na rozdíl od zmíněných let padesátých, stavějících ve značné míře na přejaté literatuře sovětské.

V oprávněně kritickém hodnocení této textové produkce ovšem rozhodně nevystačíme s prostým odsudkem všeho v té době vydaného ani se zjednodušujícím názorem o nahrazení kvality kvantitou. Mimo nepochybného množství plochých a bezcenných agitací (které ostatně ani do filosofie řadit nelze) se zde totiž setkáváme v důsledku vnitřní diferenciaci témat i jistého autorského vyžívání i s textovou produkcí nesporně solidní – byť v rámci kánonů dialektického a historického materialismu.

Můžeme zde také poprvé ve výraznějším kvantitativním i kvalitativně rozrůzněném zastoupení zaznamenat obrat pozornosti ke zcela specifickému uchopení environmentální problematiky. Konkrétně se tento tematický okruh objevil nejprve v kontextu stále velmi výrazně zastoupené reflexe vědeckotechnické revoluce. Tento diskurs následně přetrval prakticky po celé normalizační období. Ve filosofické reflexi se tu setkáváme s texty ploše apologeticky zaměřenými, nalezneme však i podstatně kvalitnější a komplexnější promyšlené analýzy fenoménu techniky (viz např. I. M. Havel – robotika, B. Moldan,⁴³ J. Šmajš), nepostrádající i vnitřně kritický úhel pohledu jak vůči

42 Důvodem bylo jistě i to, že tyto klasické autory „zneužili“ v předcházejícím období zmínění revizionisté (např. svými odkazy na dílo mladého Marxe, rozpracováním motivu odcizení ap.).

43 Takto např. můžeme připomenout pozoruhodnou Moldanovu práci o fenoménu techniky, kde autor píše, že technika je nepochybně jednou z příčin globálního zhoršování stavu prostředí. A dodává: „Naopak, řešením je spíše více techniky, ne méně techniky.“ MOLDAN, B. *Přežije technika...*, s. 10. Autor zde také přirovnává lidskou odpovědnost vůči přírodě

teorii, tak i praxi reálného socialismu. S ohledem na naše zaměření se potom jako klíčový jeví již svojí podstatou diskursivní aspekt. Tím je otázka samotného uznání existence „problému prostředí“ – a to jak v obecném smyslu, tak i konkrétněji (zda jde i o problém socialismu).⁴⁴

Stručně nyní představme několik textů,⁴⁵ které si zasluhují pozornost jako příklady překročení redukováného schematického rámce ideologických mantinelů.

Již na samém počátku „posrpnového“ období nalezneme pozoruhodnou monografii R. Šímy *Člověk a svět*, psanou evidentně ještě pod vlivem již pomíjející uvolněné atmosféry. Jedná se o velmi solidně zpracovanou onto-gnoseologicky zaměřenou marxistickou práci, která vznikla jako výsledek autorovy osobní zkušenosti (studijní pobyt) s filosofií Frankfurtské školy. Autor zde rozvíjí úvahy, dotýkající se především lidského poměru ke světu. Nejprve vyjadřuje značný optimismus, připodobnitelný ještě do značné míry entuziasmu budovatelské epochy. Je totiž nejprve přesvědčen o neomezenosti lidského tvořivého potenciálu, a tedy i schopnosti praktického ovládnutí světa. Následuje však trojí korekce. Prvou je právě uvědomění si vyprázdněnosti a filosofické sterility příliš pompézního vyjadřování o lidských heroických možnostech. Druhá korekce stojí na vědomí reálných omezení našich praktických možností:

Každý ontotvorný zásah človeka vo svete a do sveta je nielen subjektívne, ale aj objektívne podmienený a obmedzený jednak možnosťami objektívneho sveta a jednak daným historickým stupňom praxe [...]. Vzťah človeka k svetu sa vyznačuje

k odpovědnosti rodičů za děti (s. 142) s tím, že neexistují žádná objektivní kritéria pro hodnocení zásahů do přírody.

- 44 Opět můžeme poukázat na to, že ani na Západě není v této době ještě téma intenzivně rozvíjeno – v roce 1973 iniciačně klade obdobnou otázkou po realnosti problému R. Routley.
- 45 Za jistý pozoruhodný aspekt tu můžeme považovat zjizitelnou převahu slovenských autorů. Aniž bychom chtěli spekulovat, důvodem snad může být to, že u autorů českých v této době spíše převažovalo historiografické zaměření tvorby. Možným vysvětlením mohou být ale i dozvuky vyrovnávání se s fenoménem socialistické industrializace, který Slovensko postihl zřejmě intenzivněji a především později než tradičně průmyslové Česko.

nielen ovladaateľsko-manipulačným, ale aj otrocko-subordinačným momentom.⁴⁶

A konečne tretí korekcie naivního entuziasmu spočívá v úvaze, že lidská činnost není nutně vždy jednoznačně pozitivní, ale obsahuje i potenciální hrozbu destruktivity, která je hrozbou současnému světu.⁴⁷

Šíma následně volá po nastolení lidské odpovědnosti. Zárukou nedestruktivního zacházení se světem totiž není samotný vědeckotechnický pokrok, a dokonce ani nastolení socialistického společenského řádu:

Nestačí k tomu přidat ani změnu společensko-ekonomických vztahov v smere socializmu a domnievať sa, že ostatné príde samo od seba, automaticky.⁴⁸

Proto je nezbytná kultivace člověka – ve směru etickém i estetickém, neboť stále panuje rozpor mezi našimi technickými možnostmi a morální úrovní lidstva. Šíma zde značně odvážně problematizuje původně obligátní myšlenku marxistické ideologie o automatickém kroku dějin směrem k budoucnosti lepší, spravedlivější a humánnější. Proto by bylo naivní představit si komunistickou budoucnost jako jakýsi konec dějin a definitivní vyřešení všech problémů.⁴⁹

Zajímavý je z našeho hlediska také článek V. Seilera, v němž se autor mimo vyjádření k vývoji reflexe problému biologické determinace dostává až k poznámce, že problémy životního prostředí se nevyhýbají ani socialistické společnosti.⁵⁰ Můžeme to považovat za jedno z prvních upozornění na tento fakt. Obvykle byl typický spíše přístup, který představuje v této době např. A. Hlávěk. I on upozorňuje na riziko devastace přírody v důsledku technického rozvoje. Současně však předpokládá, že za socialismu není technika zneuzitelná a funguje jen jako nástroj humanizace přírody.⁵¹ Jak dále uvidíme, v jistém okruhu autorů šlo o dlouho přetrvávající názorový aspekt, který můžeme považovat za základní nedostatek marxistických kritik tzv. buržoazních

46 ŠÍMA, R. *Člověk a svět...*, s. 120–121.

47 *Tamtéž*, s. 136.

48 *Tamtéž*, s. 138.

49 *Tamtéž*, s. 139. Dalším rozpracováním tématu (prostřednictvím pokusu o revizi kategorií kultura a civilizace) byla další autorova práce – ŠÍMA, R. *Člověk v boji o seba...*

50 SEILER, V. *Ludský biofenomén...*, s. 32–44.

51 HLÁVEK, A. *Člověk a technika...* s. 677–683.

konceptí. Jde o nechuť připustit přítomnost jistých indicií, které signalizují, že i přes ideologicky a konfrontačně proklamovanou rozdílnost mohou mít oba systémy (kapitalistický a socialistický) některé shodné vývojové trendy, a tedy přinášet i obdobná rizika.

K dalším autorům zaměřeným k otázkám vědeckotechnické revoluce patřil také již zmíněný R. Richta. V 60. letech stál v čele týmu, který zpracoval známou kritickou prognostickou studii *Civilizace na rozcestí* (1966). Normalizační období ovšem znamenalo jistý negativní kvalitativní posun v Richtově traktování⁵² těchto otázek, který se promítl i do vnímání environmentální problematiky. V tomto období Richta především intenzivně propagoval vědeckotechnickou revoluci s tím, že případné problémy životního prostředí jsou pouze přechodným stavem.

Richta tvrdí, že právě socialismus na rozdíl od kapitalismu vytváří podmínky pro cílevědomé a plánovité přetváření přírodního prostředí [...] a umožňuje zabránit devastaci životního prostředí.⁵³

Podle M. Vaňka se tedy v době normalizace R. Richta rozešel s původním kritickým pohledem. A navíc:

Richtovy úvahy vyústily do velikášských a budovatelských trendů [...]. Tyto myšlenky otevřely cestu k masivnímu chátrání a devastaci přírody.⁵⁴

Ze slovenských autorů reflektoval problematiku vztahu vědy a techniky nejkompexněji E. Duda. V jeho rozsáhlém díle nalezneme jak pokusy o systematizaci filosofické reflexe samotného fenoménu techniky, tak i analýzy vědeckotechnické revoluce. Ústřední místo zde zaujímá jeho monografie *Vědeckotechnická revolúcia* z roku 1974. Jde nesporně o průkopnické systematizující dílo, založené na podrobné pojmové analýze (viz např. diferenciacie kategorií

52 Viz např. RICHTA, R. Ke kritice buržoazních filozofických přístupů... Kritické zhodnocení peripetií Richtovy původní analýzy (*Civilizace na rozcestí*) přinesl v prvním polistopadovém ročníku *Filozofický časopis* – viz ŠINDELÁŘ, J. K historii o slávě a pádu knihy... a také SLEJŠKA, D. *Civilizace na rozcestí*...

53 VANĚK, M. *Nedalo se tady dýchat...*, s. 22–23. Uvedená Richtova argumentace byla vcelku obvyklou podobou reflexe problému, založená na jednoduché ideologické kritice antagonistickej buržoazní společnosti.

54 *Tamtéž*, s. 23.

technická revoluce, průmyslová revoluce, vědecká revoluce). Duda se zde nejen kriticky vyrovnává s „buržoazní“ interpretací vědeckotechnické revoluce, ale neváhá kritizovat ani zjednodušující přístup marxistický:

Protirečivý vplyv vedeckotechnickej revolúcie na človeka a spoločnosť sa uznáva len v kapitalizme a vysvetľuje sa len jeho charakterom. Prevláda ešte presvedčenie, že protirečivé dôsledky vývoja a použitia vedeckotechnického pokroku nemajú v socializme miesto. Negatívne dôsledky sa spájajú len so subjektívnymi príčinami [...].⁵⁵

A také zde autor reflektuje negativní vlivy technické civilizace na prostředí jako reálný problém. Technika je pro něj tím faktorem, který destruuje životní prostředí. Tento názor dokládá s pomocí konkrétního vyčíslení škod na jednotlivých složkách životního prostředí v našem státě. E. Duda tak záměrně neodvrací pozornost od domácích problémů poukazováním na devastaci přírody v kapitalistických státech. Ani v otázce hledání řešení problému prostředí pak není Duda zaslepeným apologetou socialismu. Jeho optimistická prognóza je v ideologickém ohledu pozoruhodně neurčitá:

Cieľavedomou transformáciou prírodných materiálov a kultiváciou reprodukujuúcich sa biologických a iných procesov utvorí ľudská spoločnosť optimálny vzťah k prírodnému prostrediu na celej planéte.⁵⁶

Jaká to bude společnost – to zde autor v této chvíli neřeší.

Podobně je tomu i v práci autorů I. Fratriče, K. Chalupy a J. Králíka *Trójsky kôň civilizácie* (1975). Zde se již setkáme přímo s preferencí environmentální perspektivy a s výrazným celkovým ideologickým posunem. Problém prostředí je představen jako reálný a závažný důsledek rozvoje průmyslové civilizace. Tento problém je univerzální ve svých dopadech, neboť představuje ohrožení jednotlivých složek prostředí v celoplanetárním měřítku. Přináší závažné změny v kvalitě lidského života a nesporně negativně působí na podmínky budoucího civilizačního rozvoje. Autoři upozorňují, že problém prostředí se ve svých konkrétních příčinách i projevech týká obou společensko-ekonomických soustav, a stal se tak jedním z univerzálních charakteristik přítomnosti.

55 DUDA, E. *Vedeckotechnická revolúcia...*, s. 99.

56 *Tamtéž*, s. 155.

Řešením proto již nemůže být soupeření s kapitalismem a usilování o prosazení vůdčí role světové socialistické soustavy. Tuto roli (vůči zbytku světa) by měly hrát evropské země bez ohledu na společenské zřízení. Je tedy nutná mírová koexistence obou společensko-ekonomických formací.

Konfrontační stanovisko naopak ve své práci *Zápas o vědeckotechnickou revolúciu* (1977) zaujal R. Šíma. Ideologizace se zde týká i otázky problémů životního prostředí. Ty jsou totiž v této práci zcela zásadně odmítány – a to dokonce nejen v podmínkách reálného socialismu. Podle Šímy žádný problém prostředí neexistuje, ekologická krize je jen ideologické falsum. Pohled na „problém prostředí“ je zde záměrně dezinterpretován jako bagatelní chyba při budování reálného socialismu. Nepříjemnost představy o reálných problémech společně sdílených rozdílnými společenskými systémy je pro Šímu nepřekonatelnou překážkou uznání závažnosti krize prostředí, ke které dospěl o něco později.⁵⁷

Tento polarizovaný obraz normalizačního diskursu k tématu reálnosti „problému prostředí“ můžeme doplnit o stručné odkazy na další zdroje.

Zajímavou různorodost úhlů pohledu tak nabídla kolektivní práce *Filozofia a súčasný vedeckotechnický rozvoj* z roku 1976.⁵⁸ Zúčastnění autoři reprezentují široké spektrum pohledů na rozličné aspekty vědeckotechnické revoluce. Různou měrou se některé příspěvky dotýkají i environmentální problematiky. Již v úvodu tak J. Bodnár odmítá konzumní životní styl jako jednu z únikových alternativ reakce na problémy soudobého světa. Nejvýrazněji však environmentální problematiku reflektuje rozsáhlá stať E. Városové, která rozvíjí již dříve zpracovávaný problém vlivů umělého životního prostředí na kvalitu lidského života. Také K. Hájek nabízí poznámky k danému tématu, když se zabývá v environmentálním kontextu problematikou pracovního prostředí. Práce celkově nabízí průřez dobově typickými směry reflexe vědeckotechnické problematiky – od textů erudovaných přes spíše rutinní vyjádření.

57 ŠÍMA, R. *Zápas o vědeckotechnickú... I přes celkové ideologicky bojovné naladění textu je třeba opět upozornit, že práce je založena na velmi dobré autorově obeznámenosti se zahraniční filosofickou a politologickou literaturou. Práci můžeme interpretovat v kontextech napjaté společenské situace v době kolem vzniku Charty, zatímco výše uvedená práce (*Človek a svet*) ilustruje jistou ideologickou rezignaci režimu v letech osmdesátých.*

58 ZIGO, M. (ed.). *Filozofia a súčasný vedeckotechnický rozvoj...*

Dalším pokusem o systematizující zpracování otázek vědeckotechnické revoluce byla také práce L. Hohoše z poloviny osmdesátých let.⁵⁹ Autor již zcela systematicky do svého pokusu o vypracování marxistické teorie vědeckotechnické revoluce zakomponoval reflexi environmentální problematiky. V kapitole *Ekologická situácia a premena biosféry na noosféru* se tato dimenze otevírá upozorněním na to, že globální problémy a riziko nevratných změn biosféry představují závažné téma pro soudobou filosofii, protože jednotlivé specializované vědní disciplíny se zabývají globálními problémy parciálně, zkoumají jejich jednotlivé aspekty bez jednotící perspektivy. Hohoš chce pro filosofickou reflexi vytvořit jakýsi výchozí systematizovaný zdroj. Mj. zde nabízí stručný systematicky pojatý výklad důležitých pojmů (např. diferencuje mezi „problémem“ a „krizí“). A také zcela jednoznačně upozorňuje, že ani socialismu se závažné ekologické problémy nevyhýbají a jejich řešení není snadné, krátkodobé ani levné. Dílčí pokusy (např. zavádění bezodpadových technologií) jsou jen dočasným odkladem nutného budoucího celostního řešení. To by nemělo směřovat jen k tradiční konzervaci přírody, ale musí spočívat ve výrazné strukturální změně výroby.

Práce tak ilustruje dobovou atmosféru a její tendence (směřování ke koncepci tzv. přestavby). Komplexním řešením problémů a úkolů budoucnosti podle marxistické doktríny měla být celková přeměna biosféry v noosféru. Mělo jít o kvalitativně zcela novou a zásadní realizaci humanizace celku prostředí planety. A jedině socialismus jako další (rodící se) globální etapa společenského vývoje může dokázat uskutečnit tuto změnu v produkci i reprodukci přírodního prostředí. V ní nemá jít o pouhou konzervaci, ale o zásadní přeměnu a rozvoj potencií celé planety. I z tohoto důvodu se proto v práci setkáváme s kritikou přístupu západních „zelených“, kteří oblast nápravy spatřují v omezení spotřeby.⁶⁰

59 HOHOŠ, L. *Vedecko-technická revolúcia a budúcnosť...*

60 Řešení v ústupu od konzumu ke spotřební skromnosti považovala za schůdnou a akceptovatelnou cestu většina účastníků ankety v časopise *Elektrón* (1976). Většina respondentů této ankety považovala životní prostředí za největší celosvětový problém. Blíže k tomu viz GÁL, F. – ALAN, J. *Budúcnosť vo svetle prognostiky...*, s. 37–39. O „sektách zelených“ se kriticky vyjadřuje také práce FILIPEČ, J. – FILIPCOVÁ, B. *Socialistický spôsob života...*, s. 36. V textu je opět odmítán pojem *konzumní spoločnosť* jako charakteristika, zahalující antagonistický charakter kapitalismu (s. 154). Nalezneme zde však i kritiku špatného fungování služeb v socialistické ekonomice (s. 147).

Je zřejmé, že nalezneme dostatek indicí o postupném posilování realismu v hodnocení problémů a obtíží „reálného socialismu“. K těmto obtížím patřil i „problém prostředí“, jak dosvědčovaly i jiné (ne pouze filosofické) zdroje. Můžeme tedy konstatovat, že v průběhu normalizačního období se postupně rozšiřovala škála reflexí rozličných aspektů tohoto problému. Právě s jejich pomocí bychom mohli lépe podložit názor, že v hodnocení etapy „reálného socialismu“ (resp. období normalizace) nelze vystačit se zjednodušenou představou o naprostém oficiálním zamlčování environmentálních otázek a popírání reálných problémů a krizových projevů.

Ideologické a politické tlaky v tomto směru nepochybně ono období také charakterizují. Jako příklad tu můžeme ukázat analýzu, která byla zpracována pro potřeby státní správy.⁶¹ V tomto případě je zřejmé úsilí propagandistickými prostředky potlačit kritické hlasy.

Pro oblast naší filosofie však lze dobře doložit intenzifikující se pozornost k uvedené problematice. Pro ilustraci tak můžeme závěrem odkázat na stručný výčet relevantních témat, jak byla publikována ve *Filosofickém časopisu* v 80. letech. Problematika vědeckotechnické revoluce tu zůstává zastoupena poměrně četně, ovšem povytce bez cílené reflexe environmentálních aspektů.⁶² Marginálně zastoupen nalezneme i jistý ohlas globálních problémů (Jirásek, Adam, Pecen).⁶³ Také se však začala rozvíjet systémová ekologicky podložená analýza vztahu mezi člověkem a přírodou (Čeleda, Novák, Stoklasa, Štoll, Zeman).⁶⁴ Ekologické téma (resp. biologická problematika) je reflektováno i z hlediska kritiky nemarxistických přístupů.⁶⁵ Od roku 1985 jsou novým

61 Viz BOUČEK, K. – VIDLÁKOVÁ O. *K některým otázkám činnosti orgánů...*

62 K tématu technického pokroku se tito autoři vyjádřili také většinou pouze jednorázově – viz např. Horňák, Netopilík, Duda, Hohoš, Javůrek, Linhart, Ráb, Hemelík nebo Valeník. Zajímavé z hlediska našeho zájmu o vznik a vývoj environmentálně orientované filosofie je v této souvislosti to, že v 80. letech začal svoji publikační dráhu mj. zájmem o otázky techniky J. Šmajš – viz např. K marxistické interpretaci... nebo K logice historického vývoje... Z výslovně environmentálně filosofických Šmajšových raných textů uveďme např. Problém vztahu společnosti... nebo Jedinečnost a hodnota...

63 Jako příklad uveďme PECEN, J. *Věda a globální problémy...*

64 Zde je třeba zmínit především autorský filosofický vklad R. Kolářského, který se environmentální problematikou intenzivně zabývá od 80. let. Z jeho textů uvedeného období uveďme např. KOLÁŘSKÝ, R. *Dialektika člověka...*, *Filosofický problém techniky...* nebo *Současná ekologická krize...*

65 Viz např. ŠEVČÍK, O. *Filozoficko-sociologické souvislosti... nebo ŠMAJŠ, J. K předpokladům...*, s. 86–89.

tématem několika článků ve *Filosofickém časopise* biotechnologie (Stachová, Kolářský, Machleidt).

Zcela zásadní obrat ve vývoji diskursu přineslo 5. číslo ročníku 1989, které je zcela „ekologicky“ monotematické. Autorsky jsou zde zastoupeni R. Kolářský, V. Mezřícký, M. Mráz, J. Mužík, J. Šmajš, M. Znoj, R. Bureš, S. Hubík, J. Kamarýt a J. Steindl. Poprvé se zde setkáváme s pozorností vůči environmentální etice a je zde i zpráva o tom, že byla založena ekologická sekce Československé filozofické společnosti při ČSAV. Následný ročník *Filosofického časopisu* ovšem nabídl celkově jen tři tematicky blízké texty (2 kritické studie o Richtovi a Janátův článek o Thoreauovi), další ročník naopak přinesl opět monotematické číslo 6, kde se mj. dostal českému čtenáři do rukou překlad Leopoldovy *Etiky Země*.

Tímto závěrečným přehledem jsme se však již dostali do dalšího období naší historie, kdy z hlediska pozornosti k environmentální problematice můžeme vysledovat již zmíněný přímo explozivní nárůst produkce textů odborných, učebních i osvětových, vydávání překladů zahraničních pramenů a v neposlední řadě také vznik zcela originální ontologické koncepce Josefa Šmajše. Toto období však již není předmětem reflexe našeho stručného pokusu o pohled na peripetie filosofické reflexe environmentální problematiky v socialistickém Československu.

Závěrem tedy lze ono dvacetileté normalizační období charakterizovat jako dobu, v níž se postupně prohlubovalo vnímání tohoto tématu jako závažného problému s dalekosáhlými dopady v celosvětovém i lokálním měřítku. Výsledky realizovaných výzkumů i anket, hodnocení právního systému, sféra výchovy a vzdělávání, teorie přírodovědná, technická i humanitní (včetně filosofie)⁶⁶ i veřejné mínění se s přibývajícím časem shodovaly na pohledu, který tuto oblast zahrnoval mezi problémové (či krizové) průvodní jevy existence celé průmyslové civilizace, a tedy i tzv. reálného socialismu. Narůstalo vědomí o tom, že problém znehodnocování životního prostředí nelze v našich společenských podmínkách bagatelizovat ani ideologicky redukovat pouze na charakteristiku potíží „prohnilého kapitalismu“, ale že se týkají přímo také naší každodenní reality. I v této době již evidentní nezbytnost mezinárodní spolupráce bořila původní primitivní ideologická klíše o naprosté

66 Religionistická reflexe environmentální problematiky není v normalizačním období takřka zastoupena – jako výjimku uvedme shrnující (a z pozice marxistického ateismu kritickou) práci HUBÍK, S. – KAROLA, J. – SEKOT, A. *Náboženství a globální problémy...*

odlišnosti vývoje v rámci dvou soupeřících antagonistických světových soustav.

Celkově tak lze konstatovat, že na základě našich zjištění neobstojí tradované zjednodušující tvrzení o absolutním zamlčování problémů životního prostředí v době tzv. reálného socialismu. Uvedli jsme zde dostatek důkazů o textové produkci velmi tematicky i kvalitativně různorodé. Zásadním problémem tohoto období tak zůstává rozpor mezi proklamacemi o významu řešení environmentálních problémů a realizační praxí. Skutečné konkrétní problémy i liknavost v jejich řešení vyvolávaly s přibývajícím časem i silnější ohlas veřejnosti a rozvoj občansky angažovaných ochrannářských aktivit – s případným rizikem konfliktu se stávající mocí.

Seznam použitých zdrojů

- BOLINA, Jan (ed.). *Jak mění objevy přírodních věd podmínky lidského života. Materiály ze seminárního setkání mezioborového týmu pro výzkum společenských a lidských souvislostí vědeckotechnické revoluce s pracovníky přírodních věd*. Praha: Socialistická akademie a Čs. akademie věd 1968.
- BOUČEK, Karel – VIDLÁKOVÁ, Olga. *K některým otázkám činnosti orgánů státní správy v péči o životní prostředí*. Praha: SZN 1984.
- ČEŘOVSKÝ, Jan. *Vznik, vývoj a současný stav ochrany přírody ve světě i u nás*. Praha: Sbor ochrany přírody Společnosti Národního muzea v Praze 1965.
- DUDA, Emil. *Vědeckotechnická revolúcia: (Náčrt problematiky)*. Bratislava: Obzor 1974.
- FILÍPEC, Jindřich – FILIPCOVÁ, Blanka. *Socialistický způsob života – skutečnost i program*. Praha: Horizont 1980.
- FILOVÁ, Elena. Reformné procesy v marxistickej filozofii na Slovensku v šesťdesiatych rokoch. *Filozofia*. 1996, **51**(10), s. 679–706.
- FRATRIČ, Ignác – CHALUPA, Karol – KRÁLIK, Juraj. *Trójsky kôň civilizácie*. Bratislava: Obzor 1975.
- GÁL, Fedor – ALÁN, Josef. *Budúcnosť vo svetle prognostiky alebo čo vieme a čo nevieme o budúcnosti*. Bratislava: Smena 1983.
- HLÁVEK, Andrej. Človek a technika. *Filozofia*. 1971, **26**(6), s. 677–683.
- HOOŠ, Ladislav. *Vedecko-technická revolúcia a budúcnosť ľudstva*. Bratislava: Pravda 1985.
- HUBÍK, Stanislav – KAROLA, Josef – SEKOT, Aleš. *Náboženstvá a globálne problémy: kresťanstvo, islám, buddhizmus, hinduizmus*. Praha: Horizont 1987.
- JASTRZEMBSKÁ, Zdeňka – PICOVÁ, Dagmar – ZOUHAR, Jan. *Jen mít dosti sil. Ženy v dějinách naší filosofie a vědy*. Brno: Host 2020.
- KOLÁŘSKÝ, Rudolf. Dialektika člověka a prostředí. *Filosofický časopis*. 1981, **29**(4), s. 525–534.

- KOLÁŘSKÝ, Rudolf. Filozofický problém techniky a současná ekologická krize. *Filozofický časopis*. 1988, **36**(3), s. 358–362.
- KOLÁŘSKÝ, Rudolf. Současná ekologická krize a potřeba filozofie. *Filozofický časopis*. 1989, **37**(5), s. 624–631.
- MOLDAN, Bedřich. *Přežije technika rok 2000? Hledání ekotechniky*. Praha: SNTL 1985.
- NETOPILÍK, Jakub. *O protitechnických tendencích buržoazní ideologie*. Praha: Společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí 1966.
- OLSÁKOVÁ, Doubravka – JANÁČ, Jiří. *Kult jednoty. Stalinský plán přetvoření přírody v Československu 1948–1964*. Praha: Academia 2018.
- PECEN, Jaroslav. Věda a globální problémy současnosti. *Filozofický časopis*. 1985, **33**(6), s. 773–784.
- PEPELOVÁ, Jiřina. *Etika. K historii a současné problematice mravní teorie*. Praha: Nakladatelství ČSAV 1962.
- Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ*. Praha: ÚV KSČ 1970.
- RICHTA, Radovan. Ke kritice buržoazních filozofických přístupů k soudobému vědeckotechnickému pokroku. *Filozofický časopis*. 1983, **31**(1), s. 38–55.
- SEILER, Vladimír. Lidský biofenomén z hlediska historického materializmu. *Filozofia*. 1972, **27**(1), s. 32–44.
- SIRÁCKY, Andrej. Herbert Marcuse a problémy vyspelej priemyselnej spoločnosti. *Filozofia*. 1969, **24**(4), s. 407–419.
- SIRÁCKY, Andrej. *Prírodné a spoločenské prostredie*. Bratislava: Tatran 1951.
- SIRÁCKY, Andrej. *Umierajúca civilizácia. Na prelome vekov*. Petrovec: Matica slovenská 1946.
- SLEJŠKA, Dragoslav. „Civilizace na rozcestí“ s odstupem. *Filozofický časopis*. 1990, **38**(5), s. 691–698.
- STALIN, Josif Visarionovič. *O dialektickém a historickém materialismu*. Praha: Svoboda 1952.
- ŠEVČÍK, Oldřich. Filozoficko-sociologické souvislosti ekologie v názorech západoněmeckého alternativního hnutí a Zelených. *Filozofický časopis*. 1987, **35**(3), s. 401–408.
- ŠÍMA, Rudolf. *Človek a svet*. Bratislava: Epoque 1969.
- ŠÍMA, Rudolf. *Človek v boji o seba a svoju budúcnosť*. Bratislava: Pravda 1981.
- ŠÍMA, Rudolf. *Zápas o vedeckotechnickú revolúciu*. Bratislava: Obzor 1977.
- ŠINDELÁŘ, Jan. K historii o slávě a pádu knihy „Civilizace na rozcestí“ po srpnu 1968. *Filozofický časopis*. 1990, **38**(5), s. 647–667.
- ŠMAJS, Josef. Jedinečnost a hodnota pozemské přírody. *Filozofický časopis*. 1989, **37**(5), s. 644–654.
- ŠMAJS, Josef. K logice historického vývoje techniky. *Filozofický časopis*. 1988, **36**(3), s. 321–328.
- ŠMAJS, Josef. K marxistické interpretaci společenské a přírodní stránky techniky. *Filozofický časopis*. 1986, **34**(5), s. 689–720.
- ŠMAJS, Josef. K předpokladům a metodě kritiky buržoazních koncepcí ekologické katastrofy. *Filozofický časopis*. 1983, **31**(1), s. 86–89.

ŠMAJS, Josef. Problém vztahu společnosti a přírody. *Filosofický časopis*. 1984, **32**(1), s. 1–30.

TEICH, Mikuláš. Příspěvek k poznání filosofických základů Purkyňova světového názoru. *Filosofický časopis*. 1955, **3**(1), s. 16–34.

VANĚK, Miroslav. *Nedalo se tady dýchat: ekologie v českých zemích v letech 1968 až 1989*. Praha: Maxdorf 1996.

VESELÝ, Jaroslav (ed.). *Ochrana československé přírody a krajiny. Díl I., část všeobecná*. Praha: Nakladatelství ČSAV 1954.

ZIGO, Milan (ed.). *Filozofia a súčasný vedeckotechnický rozvoj*. Bratislava: Veda 1976.

ZOUHAR, Jan. *Česká filosofie v šedesátých letech: poznámky k tématu*. Brno: Academicus 2009.

prof. PhDr. Petr Jemelka, Dr.

Katedra občanské výchovy PdF MU Brno, Pedagogická fakulta, Masarykova univerzita

Poříčí 31, 603 00 Brno, Česká republika

1178@mail.muni.cz

Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.